

nélkülözhetők az író számára. A divat-regény kész skémákat állít a tollforgatók elé és elég ezeket kitölteni, bizonyos meghatározott szóhalmazokkal kitölteni, hogy máris közönségsikerre számíthasson a szerző. Nem az író képzeletvilága, tehetsége adja meg műve súlyát, hanem társadalmi elfogadhatósága, a beléje öltött tudásmennyiség, a belőle kikandikáló tanulási haszonlehetőség.

A regény tehát minden téren eltávolodik a szépprózai műfajok régi hagyományaitól, hogy helyette a tudományos prózához, az érdekesítően megírt tájékoztató irodalomhoz közeledjék. Bonyolult világunkban annyi az égető probléma s a polgár örvend, ha a regény könnyedségével megírt felvilágosító munkák a gyarmati orvosok küzdelmeiről, a repüléstechnika hőseiről vagy a későreneszánsz művészettörténetéről nyújtanak megbízható tájékozódást. S ha a sok kihalt irodalmi műfajra gondolunk, a haladó drámára vagy az idejét vesztett lírára, szinte természetesen ébred bennünk az a gondolat, hogy a szépirodalom, a mi korunk szemében, majdnem értelmét vesztett írásfajta. Pusztulni látszik, egyre hátrább szorul, idegen elemekkel telítődik és helyet ad annak az új írásformának, amely a sikert arató ifjak göggyével hódít a szellem birodalmában: a népszerűsítő tudománynak.

Irodalomellenes korban élünk és a szépirodalmak hanyatlásának egyik utolsó mozzanata: a regény bomlása. A képzelet szabad játéka, a forma kötöttsége, a poétika szabálya, az irodalmaknak a mágia korából magával túl szálaít földrészünk felé, itt higgadt le legkorábban európaivá a szónak megállapodott, polgári értelmében. Nem véletlen, hogy itt épült ki legfontosabb ipari és kereskedelmi városa, Barcelona, hiszen Katalónián keresztül áramlott felé francia, német és olasz tájakon keresztül a mindannyiunkkal közös európai szellem.

KÓSA JÁNOS

A KÉT FRANCO

A SPANYOL FÉLSZIGETNEK Janus-arca van. Egyfelől, keleti partvidékeiről a Földközi-tenger felé néz, közvetlen szomszédságban érzi itt maga mellett azt az Európát, amelynek szerves kiegészítő része ez az európa-afrikai beltenger, innen fűzi és fűzte évszázadokon keresztül szálaít földrészünk felé, itt higgadt le legkorábban európaivá a szónak megállapodott, polgári értelmében. Nem véletlen, hogy itt épült ki legfontosabb ipari és kereskedelmi városa, Barcelona, hiszen Katalónián keresztül áramlott felé francia, német és olasz tájakon keresztül a mindannyiunkkal közös európai szellem.

A Janus-arc másik fele a végtelen és mérhetetlen óceán felé néz. Ha valaki megáll a nyugati partokon, akkor Európát inkább maga mögött érzi; amit előtte lát, az a messzeség, a titokzatos, ami felderítésre vár. A sejtelmes és végtelenbe nyúló víztükör, amely csábít és csalogat, a kaland, amely megepezdül a vérben. Amíg odaát, Keleten, zártabb világba torkollik az élet, hamarabb lehiggad az ember, józanabb és tárgyilagosabb lesz, több érzéke fejlődik a gyakorlati kérdések iránt és mindez talán kényelmesebbé, de szürkébbé is teszi az életet: addig itt nyugaton mindig szem előtt van a nyugtalanító titokzatosság, a hívogató óceán. Odaát mindezek tetejébe még termékenyebb a föld, gazdagabb a talaj, kiki megtalálja a maga boldogulását ott, ahova őseinek emléke köti. Az az ember azonban, aki megáll a nyugati szirtfokon, maga előtt a végtelen vízben korlátlan lehetőségeket, távoli, ismeretlen, csalogató kalandokat sejtít; de ha visszatekint és körülnéz szülőföldjén, erdőket lát, amelyek nem az övei, szántóföldeket, ahol kétszeresen nehéz munka mellett is csak sovány termést remél, szüknek érzi a területet, ahol, ha elszaporodik, megélni sem tud.

A nyugati spanyolok vérében mindig van valami a nyughatatlan bolyongóból, a vállalkozó szellemű kalandorból, az elszánt utazóból és az odahaza nyugtát nem lelő kivándorlóból. Fantaszták és ábrándosak jám ha kell, hihetetlenül munkabírók tudnak lenni, erre kötelezően kényszerítik is őket a mostoha földrajzi viszonyok és a népsűrűség. De mindig túl tudnak tekinteni hétköznapi gondjaikon, mert állandóan szemük előtt van a tenger, ez az út, amely a reménykedésbe vezet, amelyen oly könnyű elindulni, hogy azután már a Sors és a Gondviselés intézze a továbbiakat. Vannak népek között is bolyongó természetűek, akik szinte az állandó népvándorlás lelki világában fejlődnek. Ezek termelik ki a legnagyobb utazókat, a legvakmerőbb felfedezőket, világot körülvető hajósokat, messze földeket bejáró szent hithirdetőket és távoli földrészeket végigzarányoló kegyetlen kalózokat. Ezeknek földje mindig szegény, lelkük mindig reménységekben, álmokban és fanatikus hitben gazdag és mindig ott kísért életükben a csábító és csalogató messziség, amelynek kapujában, az óceánnak partján készülnek az életre.

Ez a lelki rokonság kapcsolja össze az íreket, a portugálokat és a nyugati spanyol partvidék lakóit, elsősorban is Galícia tartományát és annak szülőiteit, a gallégókat. Hajósaik a múltban az elsők között voltak, akik a földgolyó legtávolabbi pontjait is felkeresték, a jelenben pedig Ők azok, akik évről évre óriási tömegekben vándorolnak el szülőföldjükről, hajszolják, keresik a szebb jövőt a tengeren túl. Nyugtalanok és törtetőek, akik nehezen találják meg helyüket, akik nem szeretnek megbékélni, lelkükben örök lázadók és forradalmárok, de ha egyszer rátaláltak életük hivatására — bányamunka Amerikában vagy hithirdetés az indiánok között —, akkor olyan céltudatosan, szívósan és hittel tudnak dolgozni, mint talán senki más. Legfőbb erejük éppen ez a hit, amely nem retenti vissza őket a kalandtól, az utazástól, a vállalkozástól és ez a hit igen sokszor pótolja azt a hiányt, amely a gyakorlati élet követelményeitől elválasztja őket.

A spanyol félsziget északnyugati sarkában fekszik Galícia, az a tartomány, amely talán leginkább őrizte meg a spanyol egységen belül sajátos, különálló egyéniségét. Hiszen még nyelve, ez a gallégo nyelvjárás is merőben elüt a spanyoltól, olyannyira, hogy voltaképpen nem is annyira tájsházolás, mint inkább külön nyelv. Közte és a portugál közt sokkal több a hasonlatosság, mint például a kasztíliai hivatalos spanyol nyelvvel. Ilyen lágyan és dallamosan sehoh nem beszélnek az ibériai félszigeten; a gallégo szavai, mondatfüzései lírára termettek. Nem véletlen, hogy annyi kitűnő költőjük van.

Van egy szavuk, amelyet semmiféle nyelvre nem lehet lefordítani, amelyet magyarázni is fölötte nehéz. „Tengő morrinnya“: morrinnyát érzek. Mit jelent ez? Valami különös és nehezen kibogozható keveréke ábrándozásnak, szomorúságnak, vágyakozásnak és lemondásnak, könny is, mosoly is, nem lehet pontosan elmondani, hogy mi, csak annyi bizonyos, hogy az embernek ilyenkor nehéz és csordultig tele a szíve megsejtett, de kifejezhetetlen, lappangó, de nem kirobbanó ellentétéktől. E szónál jobban semmi sem fejezi ki az egész gallégo irodalomnak alaphangját és ösztönös ősforrását, ez az egy fogalom tömören megmondja azt is, hogy ki és mi a gallégo ember. „Tengő morrinnya“: valamit szeretnék csinálni, jó volna elutazni, valami nincs rendben, de azért mégis szép az élet, szomorúnak lenni jó és mégsem találok nyugtomat... Ez a „morrinnya“ Galícia lelke, azé a földé, amelyet évről évre egyre többen hagynak el, mert ellenállhatatlanul hívja őket a kaland, de amelyet Észak- és Dél-Amerikában és a világ egyéb más tájain életük végéig mindig keservesen visszasírnak.

Amikor a mai Spanyolországról van szó, akkor az ott történeteket nem lehet megérteni a spanyol nép mai vezérének, a Caudillónak, Francisco Franconak ismerete nélkül; Franco pedig igazi szülőtte ennek a galíciai partvidéknek, amelynek kikötővárosában, Fenolban látta meg a

napvilágot. Galíciai ember éppen úgy, mint ahogy messzire visszamenően családja is odavaló; szinte természetes ezek után, hogy ősei közt oly sok a tengerész, a hódító, a férfias kalandokat kereső utazó, ő is ott nőtt fel az Atlanti-óceán kapujában, a városban, amely egyfelől a hegyre kapaszkodik, másik oldalon pedig a katonai kikötőbe torkollik, ahol indulásra kész hajók kéményei füstölögnek naphosszat.

Az apa, Don Nicolas Franco y Salgado Arango, katonatiszt és a katonai pályára neveli mind a három fiát, a legidősebbet, Nicolast, a középsőt, Ramont és a legfiatalabbat, Franciscot. Az elsőszülött gyermek pályafutása a szokott csöndes mederben folyik, életében nincsenek különösebben figyelemre méltó mozzanatok. Viszont a két másik testvér, Ramon és Francisco nem csupán elhatározó szerepet játszanak hazájuk történetében, de pályafutásuk átszövi ezeket az újabb esztendőket, amelyek igen sok szenvedés, állandó változás, könny és vérözön nyomán végül is kialakítják az újjászülető spanyol állam mai formáit.

Ramon és Francisco között két esztendő korkülönbség van, az előbbi 1890-ben, az utóbbi 1892-ben született. Így tehát úgyszólván egyszerre indul meg katonai pályafutásuk, amely egymástól nagyon eltérően alakul. Francisco, a későbbi Caudillo, kezdetül fogva dédelgetett gyermeke a szerencsének. A tengerészeti katonai iskolába került egészen fiatal gyermekkorában, de szándékát rövidesen megváltoztatta, mert úgy találta, hogy inkább a szárazföldi szolgálat felel meg egyéniségének. Tizenöt éves korában iratkozott be az úgynevezett Gyalogsági Akadémiára, amely katonai előiskola és amely a toledói Alkazárban helyezkedik el. A sors különös és jelképes játéka, hogy éppen itt kezdte el katonai tanulmányait, ahol később, hosszú esztendők múlva, az ő zászlaja alá sereglő kadétek ejtik ámulatba a világot hősie ellenállással.

Mint fiatal hadnagy kerül ki a toledói Alkazárból Francisco, aki előbb szülővárosában, Ferrolban teljesít szolgálatot, majd parancsnokai a párizsi Hadi Akadémiára vezénylik, hogy ott további alapos kiképzést nyerjen. Franco itt, Párizsban, a legkitünőbb katonák előadásait hallgathatja, a stratégia tudományára az a Pétain marsall oktatja, akit a francia kormány Franco uralomra jutása után, éppen e régi kapcsolatokra tekintettel küld nagyköveti minőségben Madridba.

Amikor Franco Párizsból hazatért, ez az időpont egybeesett Berenguer tábornok új vállalkozásával. Berenguer, aki később Primo de Rivera diktátor halála után került annak örökébe, olyan nehéz politikai helyzetbe, hogy minden jóindulata mellett csak siettetta a köztársasági forradalom kitörését és a monarchia összeomlását: ez a katonának oly nagyszerű Berenguer 1912-ben fogott a spanyol gyarmati hadsereg újjászervezéséhez. Abd-el-Krim, a marokkói rif-kabil vezér, már évek óta legyőzhetetlenül nyugtalanította Spanyol-Marokkót, az ott állomásozó spanyol haderő elégtelennek és tehetetlennek bizonyult vele szemben. Berenguer elhatározta, hogy önkéntes jelentkezőkből — regulares-eknek hívták őket — elit-csapatot alakít, hogy azután fokozott erővel kezdjen az afrikai tartomány békéjének helyreállításához. A jelentkező önkéntesek közt az egyik legelső Francisco Franco volt, az egészen ifjú hadnagy.

Éz az afrikai hadszíntér a maga állandó változatosságával, rendkívüli fáradalmaival, de páratlan katonai és harcászati lehetőségeivel a legnagyobb mértékben megfelelt Franciskonak, aki egyik hőstettét a másik után hajtott végre. Soron kívül előlép; 1914-ben, 22 éves korában már százados. Franco a világháború alatt is tovább harcol és verekszik a lázadó törzsekkel. 1916-ban egy ütközet folyamán oly súlyosan sebesül meg, hogy már nem igen bíznak felépülésében. Erős szervezete azonban végül is felülkerekedik, nagynehezen meggyógyul, de alig szabadul ki a kórházból, máris visszahelyezteti magát afrikai csapatához. Feljebbvalói azonban másképp döntenek és Oviedóba vezénylik.

A nyughatatlan vérű, tevékenységre, háborús kalandokra, idegen világ élményeire szomjúhozó harcos azonban nem találja helyét a békés világban. 1920-ban kezdik megszervezni a spanyol idegenlégiót. Franco nyom-

ban meglátja a lehetőséget, amely ismét visszavezérelheti az afrikai hadszíntérre, tüstént bekapcsolódik az előkészítő munkálatokba. Ő is éri célját, 1920-ban megint Afrikában tűnik fel, mint az idegenlégió parancsnokának, Millan Astray ezredesnek számysegédje. Az elkövetkező évek újra szüntelen és szakadatlan harcokban telnek el. Az afrikai spanyol hadszíntér egyre inkább kiszélesedik, a háború mind elkeseredettebbé válik, San Jurio tábornok maga vezeti a hadjáratot, amelyből döntően veszik ki részüket Franco legionistái. Ők szabadítják föl egészen fiatal parancsnokuk vezérlete alatt 1922-ben a bekerített és szorongatott Melilla városát, ami olyan nagyszerű haditény volt, hogy Franco megkapja érte a második legmagasabb katonai kitüntetést, egyben pedig 30 éves korában őrnaggyá lép elő. Ugyancsak ő foglalja vissza 1924-ben Xauen városát, amely alkalmából olyan csapást mér Abd-el-Krimre, a rif-kabil vezérre, hogy ez francia területre kényszerül menekülni. Ezáltal válik lehetővé a közös francia-spanyol hadjárat a berber törzsek ellen, amelyeket végül is 1926—27-ben vertek le végérvényesen. A marokkói háborút nagyrésztben az döntötte el, hogy Franconak sikerült Alhucemasnál partra szállni és onnan bekerítő támadását megindítani. Ennek elismerése fejében megkapta a legmagasabb spanyol és francia katonai kitüntetést, egyben pedig 32 éves korában tábornokká léptették elő.

Miközben a fiatal testvér ilyen ragyogó pályafutást vív ki magának aránylag rövid idő alatt és sikert sikerre halmoz olyan területen, amely szinte napról napra alkalmat ad újabb hőstettek: a két évvel idősebb Ramon egyre inkább úgy érzi, hogy méltánytalanul háttérbe szorul, őt is ugyanaz a tettvágy fűti, mint testvéröccsét, Franciscot, de érzi, hogy elmarad mögötte és ez az érzés aztán lassan valóságos féltékenységi szenvedéllyé hatalmasodik el benne. Mint szürke csapatistát a többi között, sarokba állítva figyeli, amint öccse a ranglétrán fokról fokra halad előre, nevét győzelmei egyre ismertebbé teszik, irigykedve látja, hogy Francisco a gyarmati csapatoknak valóságos bálványképe. Ő is öccse példáját kívánja követni, új feladatokat keres, hogy kielégíthesse mind mohóbb becsvágyát: hogy róla is tudjon a közvélemény, őt is ünnepeljék. Ezért helyezteti át magát a repülőkhöz. Hamarosan az ország legkitűnőbb pilótája lesz, rajta is beigazolódnak gallégo fajtájának alapvető jellemvonása: türelmetlen, nyugtalan, lázadó mindaddig, amíg tehetsége számára meg nem találja a kibontakozás lehetőségét. De ha már ez megtörtént, akkor minden tudásával és erejével belefekszik megtalált hivatásába és átlagon felüli eredményeket ér el.

Ramon mellé azonban soha nem szegődött olyan szorososan a szerencse istennője, mint ahogy Franciscot dédelgette. Hiába küzdi fel magát a legjobb katonai repülők sorába, még mindig csak őrnagy, mikor öccsét már a király személyesen lépteti elő tábornokká.

Még többet, még nagyobbakat akar cselekedni, mindenáron arra vágyik, hogy a közérdeklődés homlokterébe kerüljön, hogy elérje, sőt meghaladja öccse pályafutását, hogy bámulja hazája és az egész világ. Vakmerő lépésre határozza el magát, összeáll egy repülőkapitánnyal, egy hadnaggyal és egy mechanikussal, ezek társaságában a „Plus-ultra“ nevű Dornier vízirepülőgépen Cadizból elindul, hogy Las Palmas és a Cap Verde-szigetek érintésével Brazíliába, előbb Fernando de Noronha-ba, majd onnan Pernambuco és Rio de Janeiron keresztül Buenos Airesbe repüljön. A bátor kísérlet a legnagyobb mértékben sikerült. Akkoriban a repülés a mai állapotokhoz képest még gyermekcipőben járt és Franco ezt a közel 10.000 kilométeres utat alig 70 óra alatt tette meg. Bizonyára élete legboldogabb napjai voltak, amikor hazatért Dél-Amerikából és lelkesedéssel ujjongó országa

mint nemzeti hőst fogadta és ünnepelte. Fürdött a dicsőség fényében, boldogan fényképeztette magát, nyilatkozatokat adott, élvezte a sikert és a szerencsét. A sors azonban úgy akarta, hogy rövidesen újabb csalódás érje. 1929-ben ismét nagy feladatot tűzött maga elé: New-Yorkba akart repülni. Közben azonban gépe elromlott és kénytelen volt a nyílt tengeren leszállani. Nyolc és fél napig hanyódott a hullámokon használhatatlan motorokkal, amíg végre egy angol hajó kimentette. Hiába fogadta az ország közvéleménye balsikere ellenére is ünnepekkel és elismeréssel: ez a kudarc fájó sebként égette amúgy is érzékeny lelkét. Nem sikerült az, amit bátyja megvalósított: nem maradhatott tovább a nemzet hőse. Kitört tehát belőle a gallégo vér másik végletessége — felcsapott kalandornak.

Itt kezdődik Ramon Franco politikai tevékenysége, amely több ízben keresztezi öccsének, Francisonak útját. A benne tomboló türelmetlenség nyomban szerencsétlenül végződő repülőútja után robban ki. Megvádolja a spanyol légügyi főnököt, hogy pusztá féltékenységből elrontotta repülőgépét elindulása előtt. Ezzel kapcsolatban olyan súlyos fegyelmi sértéseket halmoz, hogy parancsnokai kénytelenek őt, aki tegnap még nemzeti hős volt, kéthónapi börtönre ítélni. Büntetését nem tölti ki, mert Alfonz király addigi, a repülésügy terén szerzett érdemeire való tekintettel kegyelmet ad neki. De Ramon a királyi kegyelmet az ítélet után már megalázzónak tartotta: ettől a perctől kezdve Ramon Franco uralkodója és a monarchia ellenségeinek sorába szegődött. Ezekben az időkben már lassú erjedésben forr az elégedetlenség a királyság ellen, sőt a hadsereg körében is mutatkoznak a bomlás első tünetei. Ilyen áramlatok dobják felszínre Ramon Francot, aki katonai forradalmat szít a spanyol repülők körében, rajtuk keresztül akarja kikiáltani a köztársaságot. Az előkészületekről tudomást szerez Francisco Franco tábornok, aki csapataival körülveszi a repülőteret, ahol az összeesküvők gyülekeznek és személyesen tartóztatja le testvérbátyját. Itt zajlott le az első tragikus találkozó a két fivér között, amikor nyílt ellenségként áll egymással szemben uralkodójának hű, dicsőséggel, hatalommal és kitüntetésekkel övezett tábornoka és az örökké elégedetlen forradalmár, a lázadó repülő-örnagya.

Ramon Franco csak hajdani nagy népszerűsége megmaradt visszfényének köszönhetette, hogy nem ítélték halálra, de így is súlyos fogház-büntetést mértek ki rá, amelyet a madridi katonai börtönben kezdett meg. A király 1930-ban újra megkegyelmezett neki, mire Franco, akit már a legféktelenebb bosszúvágy és elkeseredés fűtött, azonnal a madridi katonai repülőter tisztjei között kezdett tevékenykedni és csakugyan sikerült is neki felkelést szítania. A kormánynak katonaságot kellett kivevényelnie, tűz alá vették a repülőteret, ahonnan Ramon Franco az utolsó pillanatban tudott csak megmenekülni s repülőgépen Portugáliába szökni. Ettől kezdve nyíltan a kommunizmus hitvallói közé állt.

Az 1931-es esztendő mélyreható változások kezdetét jelentette Spanyolországban és egyben sorsdöntően avatkozott mind a két testvér életébe. Ramon Franco nyomban a királyság bukása és a köztársaság kikiáltása után hazatért Madridba. Legelső dolga volt, hogy bosszút álljon bátyján, a királyhű tábornokon, akit börtönbe csukattott, majd népbírószág elé állított. Ez a jobbadán szedett-vedett egyénekből összeállított bíróság Marokkóba számúzta Francisco Francot, az ország egyik legjobb katonáját, aki 1927 óta, amióta Marokkóból hazatért, Primo de Rivera leghűbb munkatársa és a saragossai katonai akadémia parancsnoka volt. Francisco két évig élt rendőri felügyelet alatt, de a kiváló egyéniség segítségét a köztársasági Spanyolország sem tudta nélkülözni. Amint a kormány kebelében a legelső árnyalati jobbratolódás jelentkezett, máris kinevezték a Baleári-szigetek katonai főparancsnokául. Mint kötelességét mindig teljesítő katona, szívesen fogadta el ezt a politikamentes megbízatást, viszont visszautasította a pillanatnyi sikerrel inkább kecsegtető felkérést, hogy lépjen fel képviselő-

nek. Hiába biztosították megválasztását, elhárította magától ezt a feladatot, mondván, hogy katoná volt egész életében, az is akar maradni és semmi kedve nincs a politikához.

Amikor 1934-ben az asturiai kommunista lázadás kitört s azzal fenyegetett, hogy már akkor vérbe és lángba borítja az egész spanyol félszigetet, a kormánynak ismét Francisco Francohoz kellett fordulnia, aki régi derék katonáinak, a marokkói légionáriusoknak élén rövid idő alatt leverte a forradalmat. Ez alkalommal már másodszor álltak egymással szemben Ramon és Francisco. Miközben Francisco lenyűgöző egyénisége pár év alatt nélkülözhetetlenné lett a köztársaság ideje alatt is, Ramon az új uralomnak éppen annyi bajt és kellemetlenséget okozott, mint a királyságnak. 1931-ben nagy reményekkel eltelve tért haza portugáliai száműzetéséből, vezető állást is kapott a hadügyminisztériumban, de az örök forradalmárt nem elégítette ki a békés és rendszeres munka; sietve csatlakozott a köztársaság egységét robbantani akaró katalán szeparatista mozgalomhoz, holott eddig sem politikában, sem személyes vonatkozásban semmiféle köze vagy kapcsolata nem volt Katalóniához. De forradalom nélküle, úgy látszik, elképzelhetetlen lett volna. Ezen kívül is annyi személyi zavart keltett a minisztériumban, hogy már 1931-ben újra kitették állásából. Attól kezdve mindenütt ott volt, ahol keverni lehetett a kártyákat. Az ő vezetése alatt robbant ki 1936-ban az asturiai bányászforradalom is, amely kommunista célokot tűzött maga elé. Ismét testvéröccse, Franco tábornok, ágyúztatta és verte le ezt a megmozdulást, amelyért Ramon bizonyára keservesen lakolt volna meg, ha közben nem sikerül megint csak megugrania. Újra repülőgépen szökött meg és így vergődött át Amerikába, ahol csöndben tartózkodott mindaddig, amíg meg nem valósult régi álma: a spanyol kommunista vörös uralom.

1936 februárjában, tehát nyomban az asturiai lázadás után került a népfront uralomra Spanyolországban, ezzel pedig megkezdődött a félsziget bolszevizálása. Az Azana-kormány Ramon Francot amerikai katonai attasénak nevezte ki, Francisco pedig félretette, azaz a Kanári-szigetek parancsnokságát bízta rá, ahol a tábornok úgy élt, mint valami fogoly. Ami ezek után történt, már túlnő a személyes kérdésen, Francisco Franco további élete már szerves része a spanyol történelemnek. Amikor a Kanári-szigetokről repülőgépen titokban eltávozott, útja egyenesen régi dicsőségének színhelyére, régi barátai és hű katonái közé, Afrikába vezetett. Aki annyi győzelmet aratott a rif-kabilok fölött légionáriusai élén, most innen, az afrikai partokról indította meg a könyörtelen és elszánt harcot országának vörös kormánya ellen. Az az út, amely a tetuani garnizonból Madrid elfoglalásáig vezet, közismert; az a tevékenység, amelyet Francisco időközben, mint hadvezér, majd azóta mint Caudillo, politikus és államfő kifejtett és folytat ma is, kitörölhetetlenül véste nevét a spanyol történelembe. Szerencsétlen, nyughatatlan vérű bátyja, aki nem volt érces egyéniségű hős, de annál színesebb jellemű kalandor, halálával sok mindenért megbűnhődött, sokat kiengesztelt. Röviddel Francisco Franco mozgalmának megindulása után elhagyta Amerikát és bűnbánóan jelentkezett öccsénél, kérve, hogy a spanyol nemzeti hadsereghez csatlakozhassák. Francisco megbocsátott, Ramon pedig igyekezett kiérdemelni a bizalmat. Vitathatatlanul nagy pilótaképességét, egész bátorságát, lázas szenvedélyét ebbe a szabadságharcba fojtotta, rettegett és ismét legendás hírű hőse lett a szomorú emlékü spanyol polgárháborúnak, immár — életében először — öccsének oldalán. 1938 októberében indult el utolsó repülőútjára, amelyről többet nem tért vissza.

NELLER MÁTYÁS